

Láncszemek

A határon túli magyar könyvtárügy magyarországi perspektívából

Húbert Ferencnek

1989-cel új korszak vette kezdetét a szomszédos államokban élő magyarság könyvtárai számára is. A magyar közösségek maguk mögött hagyták – de a közösségi–személyes beállítódások szintjén megőrizve, fölerősítve – a trianoni döntések, majd a szocializmus korszakának kisebbségeket sújtó regionális történeteit. A fellélegzés után nagy iramú önszerveződést indítottak el.

Talán a kiegyezés utáni lázas tevékenységhez hasonlítható legjobban az, ami a kulturális önazonosságot jelentő cselekvési formák megteremtésében és a működéshez szükséges energiák létrejöttében végbement. De amíg az 1867 utáni Magyarországon egy, az állam által is gondozott építkezés kezdődött, addig a Kárpát-medencei, kisebbségi közösségekben élő magyarságnak jobbára saját teremtor erejére kellett hagyatkoznia. A művelődés hivatásos intézményei, a magyar színházak, folyóiratok, múzeumok stb. a korabeli politika és gazdaság viszonyainak függvényében – regionális eltérésekkel – nehezebb feladat előtt álltak, mint a szaporodó civil szervezetek a maguk emberi erőre számító vállalásaikkal. Az előbbieket nem nélkülözhatték a fenntartó állam vagy önkormányzatok gazda szerepét, az utóbbiak a sajátos mozgalmi jelleg következtében a palackba zárt szellem kiszabadulásának hallatlan energiájával léptek színre, és nem ismertek lehetetlent.

A hivatásos intézmények és a civil szervezetek egy-két év leforgása alatt megtalálták és megerősítették kapcsolataikat a magyarországi kulturális kormánnyal. A rendszerváltás utáni első magyar kormány alkotmányos felelősséget vállalt a határon túli magyar közösségekért, nemzeti identitásuk megőrzésének, fejlesztésének elősegítéséért. E felelősséget azóta mindegyik kormányzat viseli. A politikai hangsúlyeltolódásoktól függetlenül, az eredményesség mértékének, az optimális hatékonyság elérésének vizsgálata nélkül az empirikus összegzés fejlődési folyamatokat érzékel.

A kulturális önazonosságot jelentő tevékenységek szolgálatában álló könyvtárak a rendszerváltás idején mind a magyar nyelvű állományok állapota, mind a felszereltségük, mind könyvtárosaik képzettsége, szervezetsége tekintetében gyenge-közepes szinten dolgozhattak. Sem a törvényi háttér, sem az állam mint fenntartó nem erősítette a kisebbségben élő magyarság könyvtárait. Színezte a képet, hogy a kényszerű, de nagy lendülettel vállalt önszerveződés a könyvtárügybe is behatolt. Sok helyen alakult alapítványi, egyesületi könyvtár, ezek közül természetesen jó néhány elemi szinten sem felelne meg a magyarországi

könyvtári törvény szakmai definíciójának. Viszont fontos közösség-összetartó és az olvasókat a magyar identitásukban megerősítő szerepet játszottak az adott településen – túl a könyvtár egyetemes és történetileg kialakult feladatkörén.

A rendszerváltozás utáni Kárpát-medencei magyar könyvtárak tipológiáját – akkori pontos adatok híján – a következőképpen lehetne vázlatyszerűen följrajzolni.

1. Muzeális anyagot (is) őrző történeti gyűjtemények
 - egyházi, illetve
 - állami/önkormányzati tulajdonban
 - civil szervezeti tulajdonban
2. Oktatási intézmények könyvtárai
 - felsőoktatási gyűjtemények
 - egyházi,
 - alapítványi,
 - állami tulajdonban
 - közoktatási gyűjtemények
3. Közkönyvtárak
 - állami/önkormányzati tulajdonban
 - civil szervezeti tulajdonban
4. Szakkönyvtárak
5. Hungarológiai, illetve magyar intézeti könyvtárak

Alapvető kérdés persze, hogy mitől tartozik a határon túli magyar könyvtárügy kötelékébe egy könyvtár.¹ A magyar állomány, a magyar olvasók teszik-e azzá, amitől e helyütt tárgyalunk róluk? Magyar könyvtár-e az, amelyiknek az állománya foszlott magyar könyveket őriz sok évtizeddel korábbról, és hosszú ideje csak a többségi nemzet nyelvén fródott könyvekkel, folyóiratokkal stb. gyarapodott? Ahol szakkönyvet, korszerű szakismeretet a magyar olvasók is csak románul, szerbül, szlovákul stb. olvashatnak? A választ nem szigorú tudományos logika mentén kell megadnunk, hanem az élő gyakorlat alapján. S bár ettől a kép igen tarka, mégis hiteles: magyar könyvtár az, amely helyi magyar olvasókat szándékozik ellátni – a lehetőségekhez mérten magyar dokumentumokkal. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma² a magyar olvasóközönséget szolgáló, a gyűjteményében meglevő magyar állományt szolgáltató, a nemzeti könyvtárügyhöz kapcsolódni kívánó intézményeket és az ott dolgozó magyar könyvtárosokat támogatja.

A vizsgált könyvtárügyek rendszerét azután az ellátott, ellátandó magyar olvasóközönség kisebbségi paramétereinek szempontjából is összeállíthatnánk:

- a tömbben élők
- a szórványban élők
- a nyelvi, kulturális rehabilitációra szorulókat ellátása
 - szépirodalommal illetve népszerű ismeretterjesztő irodalommal
 - szak- illetve tudományos irodalommal stb.

A muzeális értékeket őrző (köz)gyűjtemények a nemzeti kulturális örökség részét képezik. Nem egy határon túli gyűjtemény menekült meg – akár romantikus regénybe illő módon (lásd a komáromi Protestáns Teológia Könyvtárát³) – a szét-szóródástól, a megsemmisüléstől (a marosvásárhelyi Teleki Téka, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum könyvtára, a szabadkai Városi Könyvtár, egy-

házi gyűjtemények). Nem egy azonban megsemmisült véglegesen a trianoni „leltárkor”⁴ még meglevők közül. A muzeális állományrészek a valamikori magyar állam tulajdonából nem feltétlenül hungarikumokként maradtak meg magyar gyűjtemény részeként.

A felsőoktatási intézmények könyvtárai részben történeti múltra tekintenek vissza (lásd Babes-Bolyai Egyetem), részben az 1989 utáni, javarészt a magyarországi támogatásból megújuló felsőoktatás (magyar tanszékek, kihelyezett tagozatok, alapítványi intézmények) dokumentumgyűjtő, -szolgáltató egységei. Az egyes könyvtártípusok közül talán az ide tartozók állománya a legkorszerűbb; egyenletes gyarapodásukról a támogatást normatív módon biztosító magyar felsőoktatási törvény gondoskodik, illetve szakmai együttműködéssel a magyarországi egyetemek, főiskolák könyvtárai, valamint az országos szakkönyvtárak gondoskodnak.

Az alsó- és középfokú magyar oktatás könyvtári hátterének a színvonala ennél alacsonyabb, de – az iskolarendszerű képzés támogatottságának erőteljesebb volta miatt – valamelyest magasabb, mint az átlagos települési könyvtáraké. Természetesen ezen túlmenően nem szabad elfeledkeznünk a regionális különbségekről, a helyi önkormányzatok működésének minőségéről, a tárgyi és a – nagyon fontos – személyi feltételek különbözőségeiről.

A magyar közösségnek szolgáló könyvtári feladatokat dominánsan az ún. közkönyvtárak látják el.⁵ Megyei, járási, falusi könyvtárak működnek a Kárpát-medencében. Amelyik településen a magyar lakosság száma elég jelentős, és a helyi képviselő testületben választottja(i) révén jelen van, a magyar könyvtári feladatok ellátását már „csak” a gazdasági feltételek és a helyi önkormányzás minősége szabja meg. Ahol a kisebbségi lét települési szinten is érvényes, a kisebbségeket kedvezően megkülönböztető jogi szabályozás vagy jogalkalmazás hiánya (Szlovéniát kivéve) erősen gátolja a helyi magyar könyvtárügyet is. Az általános tendenciák mellett kiugró intézményi sikerek is születtek. Ilyen példa a székelyudvarhelyi Városi Könyvtár egésze vagy az Eszéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ igen színvonalas állománya.

Megkülönböztetett helyet foglalnak el a közkönyvtári létben a civil szervezetek kezelésében működő intézmények. Egy részüknél sajátos módon keveredik az állami és a civil tulajdonlás, illetve tevékenykedés. Kárpátalján, a Vajdaságban, a Drávaszögben több olyan, az önkormányzatok tulajdonában levő magyar könyvgyűjtemény (könyvtár?) van, amelynek működtetéséről önkéntesek (például helyi nyugdíjas értelmiségiek) vagy éppen magyar civil szervezetek gondoskodnak, de arra is akad példa, hogy a civil szervezeti alapon létrejött, korszerű magyar könyvtár „fogadja be” és működteti a település könyvtárát (Somorja). A nem állami fenntartású könyvtári intézmények megteremtésében és működtetésében is akadnak sikertörténetek. Ilyen az előbb említett somorjai Bibliotheca Hungarica, amely a felvidéki Fórum Kisebbségkutató Intézet részeként működik, és amely gyűjti és szolgáltatja a (cseh)szlovákiai magyarságra vonatkozó összes dokumentumot és információt, a könyvtől a képeslapon át az oral history műfajában megörökített információtűpusig. Szlovákia legkorszerűbben felszerelt és működő magyar könyvtára ez. A rendszerváltozás utáni teremtő szándék hívta életre a kolozsvári Heltai Gáspár Könyvtári Alapítványt, amelyet a művelődési ernyőszerzetként működő Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület alapított. Önálló ingatlanban, ma már több mint 70 ezer kötetes állománnyal szolgálja az egyetemi hallgatókat és a városi olvasókat.

A magyar nyelvű tudományos irodalom alapvetően a felsőoktatási intézmények magyar, illetve hungarológiai tanszékeinek könyvtáraiban a leggazdagabb. De értékes, szintén civil tulajdonban levő szakkönyvtárak dolgoznak rajtuk kívül is az egyes tudománycsoportokban, a nagyobb régiókban. Erdélyben a történelmi múlttal rendelkező, az Erdély tudományos akadémiájának titulólt Erdélyi Múzeum Egyesület könyvtára (Kolozsvár), ugyanitt a Kriza János Néprajzi Társaságé, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaságé vagy épp a kisebbségi irodalmat gyűjtő Jakabffy Elemér Alapítványé. Megjegyezzük, hogy a magyar nyelvű szakirodalmat szolgáltató könyvtárak általános hiányának messze a könyvtárügyön túlmutató hatása van: ha csak a többségi állam nyelvén van lehetősége egy diáknak, kutatónak szakterületét elsajátítani (különös tekintettel a természettudományokra, illetve az alkalmazott tudományokra), az döntő lépésnek számít az asszimilációs folyamat kényszerű egyéni vállalásában.

A magyar érdekeltségű Kárpát-medencei könyvtárak között tartjuk számon a magyar állam által fenntartott hungarológiai központok könyvtárait, illetve a magyar kulturális intézetek könyvtárait; ezek feladatköre és működésük természete azonban kívül esik a vizsgált könyvtárügyön. [Lásd e számunkban Varannai Zoltán írását. *A szerk.*]

A főlvázolt áttekintés hozzávetőlegességére nyomós indokaink vannak:

1. A trianoni szerződést követő történelmi időszakban a szomszédos államok művelődéstörténet-írása nem foglalkozott a magyar könyvtárak különfejlődésének számbavételével. Születtek viszont az egyes gyűjtemények történetével foglalkozó gazdag monográfiák, illetve folytak, folynak kutatások.
2. A magyarországi könyvtártörténetek írói a mindenkori Magyarország könyvtárügyére irányították figyelmüket. A Kovács Máté összeállította kötet, illetve a Magyar könyvtártörténet rövid, nem egybehangzó statisztikája ad jelentést az „elcsatolt könyvtárak” számáról, a változatlanul magyar könyvtáraknak nevezett intézmények drasztikus csökkenéséről.⁶
3. Az egyes régiók magyar könyvtárügye nem vagy nehezen fogalmazta meg önmagát: a meglevő intézmények és könyvtárosok széttagoltságban, egyedi feltételeik és képességeik függvényében tevékenykedtek. Ennek megfelelően a rendszerváltozás előtti kis lépésekhez (állománygyarapodás, szakismeret) eseti és esetleges magyarországi személyes vagy intézményi kapcsolatokon keresztül jutottak. Ez a „szervezetlenség” okozta azt is, hogy a könyvtárügy késve fogalmazta meg önmagát a határon túli magyar művelődésügy egészében.
4. A határon túli magyarságért felelősséget vállaló magyar kormányzat magyar kultúrát támogató tevékenysége a Kárpát-medencében átfogó, egzakt, intézményi kutatásokon nyugvó adatok nélkül indult el 1990-ben.

Így pontos vagy ahhoz közelítő művelődési térkép mind a mai napig nem állt rendelkezésünkre. 2002 végén a magyar kulturális kormányzat megbízta a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézetét, hogy készítse el a Kárpát-medence magyar kulturális intézmény-, szervezetrendszerének kataszterét, köztük a könyvtárakét. A minden régióban lezajlott egységes adatfelvétel révén elkészült egy nyers adatbázis. Ez magán viseli a megelőző időszakok – korábban már taglalt – bonyolult viszonyainak nyomát, az egységességre törekvés meg-

valósításának nehézségeit (eltérő fogalomhasználat az egységes, szakmailag ellenőrzött kérdőívek, a kérdezőbiztosok felkészítése stb. ellenére), a lekérdezett könyvtárak képviselőinek felkészültségével, bizalmával kapcsolatos gondokat. Mégis megközelítőleg teljes címtárat jelent alapadatokkal, a sok esetben téves önbesorolások ellenére – mert utólag korrigálhatók – alkalmas a könyvtárak fenntartóival, felszereltségével, magyar állományával és magyar olvasóival kapcsolatos kérdések megválaszolására. A felmérés MTA készítette gyorsjelentéséből¹⁷ kiderül, hogy a „rendszeretlenül vagy csak rövid időre nyitva tartó falusi könyvtárak számbavételé” elmaradt, így az első összegzéseket ennek szem előtt tartásával kell értelmeznünk. Figyelembe véve azt a tényt, hogy a Kárpát-medencei magyarság java része éppen ezeken a kistelepüléseken él, ajánlatos az összegyűjtött adatokat óvatosan kezelni.

Összesen 324, a Kárpát-medence szomszédos országaiban működő „magyar” könyvtárat talált meg és írt le a felmérés. (Előre jelezzük, hogy a tételes olvasás tanúbizonysága szerint így sem pontos az intézményszám, mert például Kárpátalján egész könyvtárhálózatokat írtak le mint egyetlen könyvtári létesítményt.) A gyorsjelentés szerint a könyvtárak 10 százalékát alapították 1945 előtt, 63,3 százalékát 1945 és 1989 között és 26,7 százalékát létesült 1989 után.

A könyvtártípus meghatározása volt a legproblematisabb a kérdőívek és a gyorsjelentés tanúsága szerint is. Egyes állományrészeik definiálásával például jó néhány típusosan közkönyvtár önmagát mint szakkönyvtárat is megjelölte. Mind az empirikus ismeretek, mind pedig a kérdőívek tételes átnézése igazolja, hogy ezek a besorolások tévesek. Nagy öröm lenne, ha a felmért összességre vonatkoztatott arány (23,4 százalék sorolta be önmagát szakkönyvtárnak is) megállná a helyét. Ha az egyes szakmák magyar dokumentumtermése ilyen mértékben és intézményes háttérrel hozzáférhető lenne az adott településeken, az jótékonyan hatna a magyar nyelvű szakképzésre, ami pedig a munkaerőpiacon való helytállás amúgy tendenciózusan az asszimilációt serkentő folyamatát gátolná.

A fölmért könyvtárak 76,6 százaléka vallotta magát közkönyvtárnak. Megítélésünk szerint az arány nagyobb. Ugyanakkor emlékeztetnünk kell ismét arra, hogy sok helyen a könyvtár-fogalom alkalmazása nem állja meg a helyét (állományépítés helyett eseti és esetleges adományok, formai és tartalmi feltáratlanság stb.). A szülőföldön gyakorolt, megélt anyanyelvű kultúra fennmaradásának egyik záloga a jövődő felnőt nemzedék anyanyelvű művelődése. Ebből a szempontból rendkívül fontos a magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom jelenléte. A kutatási gyorsjelentés még nem ad arra választ, hogy a magukat gyermekkönyvtárnak (is) valló intézmények (16,8%) állományának hány százaléka magyar nyelvű. Hozzávetőleges választ kapunk viszont erről a teljes állományok viszonylatában: a felmért gyűjtemények állományának átlagosan 64,5 százaléka magyar nyelvű. (Megjegyezzük, hogy meglehetősen magas azon könyvtárak száma, amelyek vagy nem tudtak adatszertű – vagy becsült – választ adni a kérdésre, de nem elenyésző azon intézmények száma sem, amelyek nem akartak felelni az ilyen típusú kérdésekre. A háttérben mindig az állományok feltáratlansága, illetve a válaszadástól való félelem áll.)

A gyorsjelentés három összefüggést érzékeltet. 1. Minél kisebb a könyvtár, annál nagyobb a magyar dokumentumainak száma. 2. Minél kisebb egy könyvtár, annál inkább érvényes, hogy a gyarapodás nagyrészt vagy teljesen magyarországi

adományokból valósul meg. 3. Minél kisebb a könyvtár, annál magasabb a magyar olvasók aránya.

A felmért könyvtárak legjellemzőbb állomány nagysága egyébként az 5–10 ezer darabból álló gyűjtemény (29,3%).

Az állományok 15 százalékában leltári jegyzék sincs, 28,4 százalékánál nincs hagyományos katalógus. A teljes állományra elkészült cédulakatalógus a könyvtárak 43,6 százalékában, teljes számítógépes nyilvántartás 8,2 százalékában van.

Fontos adatsor a látogatóké (a megkérdezettek jelentős számban itt sem adtak választ!); a kérdezőbiztosok a 2002. évi adatokat firtatták. A könyvtárak méretével egyenes arányban, de nagy szórással nő a látogatók száma a havi 66 főtől a 6352-ig. A nemzetiségi megoszlásukról (a magyar olvasók száma) nincs még földolgozott adatsor, illetve itt is magas a választ megtagadók száma. A becsléssel megállapított arány: 80 százalék. Régiókénti bontásban: Erdély – 86 százalék, Kárpátalja – 83 százalék, Felvidék – 75 százalék, Vajdaság – 67 százalék. A látogatók több mint felét a gyermekek alkotják.

A kulturális kataszter adatbázisának mélyebb föltárása lehetővé fogja tenni az infrastruktúra és a gazdasági–működési feltételek alaposabb megismerését is. (Bár éppen ezeket az információkat tartották vissza legerőteljesebben a megkérdezettek.) Felszíni közelítéssel is látható, hogy igen nagy a technikailag alapszinten sem fölszerelt könyvtárak száma. Sok helyen nincs telefon, híradás-technikai eszköz, fizetett alkalmazott. A könyvtárosok tekintélyes részének nincs szakmai, illetve felsőfokú végzettsége. A számítógépesítés alacsony foka lehetetlenné teszi a csatlakozást a világ és benne a könyvtárügy információs rendszereihez. Az ilyen irányú előrelépés is messze túlmutatna azonban e kapcsolódásokon. A könyvtárügyben fölhalmozódott elmaradásokat is föl lehetne általa számolni: a helyi állományokat föl lehetne dolgozni a nyilvános adatbázisok felhasználásával, a hiányzó dokumentumokat pótolnák az elektronikus úton hozzáférhető stb. Az eszközhiány a korszerű dokumentumtípusok hiányát is magában foglalja (DVD, CD stb.).

A kulturális kataszternek a könyvtárakra vonatkozó része elemzésre és továbbkutatásra vár. Az összegyűjtött adatok mélyebb földolgozása és a megmutatkozott kutatási gondok és hiányok megoldása célzottabb folytatást igényel.

Bárdi Nándor kisebbségkutató történész a frissiben megjelent, Tény és való című kötetének⁸ sajátos, eredeti műfaji elnevezést adott: problémakatalógus. Amikor munkájában az 1989 utáni magyar kormányok és a határon túli magyarság kapcsolattörténetét vizsgálja, a jelen dolgozat témájával kapcsolatban is érvényes megállapításokra jut. Azt a kulturális, azon belül könyvtárügyi helyzetet, amelyet az 1989 utáni kulturális kormányzat „kezelní” kezdett, valójában és átfogóan nem ismerte senki. A támogatások mégis megindultak az állami költségvetésből is – a dolgok ilyen természete szerint: esetlegesen. A kulturális intézményrendszer most elvégzett föltérképezése adhat már komolyabb támpontokat stratégiaalkotáshoz, szisztematikus támogatási gyakorlat kialakításához. A jelenleg látható problémacsomaghoz nem könnyű hozzányúlni, az áttekintést nélkülöző másfél évtizeddel ezelőttihez pedig kizárólag azok a határon belül is felszabaduló energiák adhattak bátorságot, amelyeket a magyarság több évtizedes szétszakítottsága után a részleges egymásra találás élménye teremtett meg. S ezek a befektetések eredményekhez is vezettek. Részben a magyarországi költségvetési támogatásoknak, részben a

könyvtári szakmai intézmények és szervezetek együttműködésének, részben a határon túli magyar könyvtárak és könyvtárosok önérvényesítő küzdelmének köszönhetően volt előrelépés a regionális könyvtáriügyben. A fontos eredmények között a magyarországi könyvtáriügybe integrálódást tartjuk számon elsősorban. Egyéni és közösségi (szervezeti) formában tagjai a határon túli magyar könyvtárosok a Magyar Könyvtárosok Egyesületének. Állandó és aktív résztvevői a vándorgyűlésnek, a magyarországi szakmai tanácskozásoknak (Vác, Sárospatak, Szentes, Békéscsaba, Kaposvár stb.), a honi könyvtárak képző kurzusainak (Békéscsaba, Zalaegerszeg stb.). Rendszeresen és viszonylag széles körben kapják a könyvtári szaksajtót.

Az elmúlt évtizedben a határon túli magyar könyvtárosok önmagukat is megszervezték. Létrejött a Romániai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Vajdaságban pedig a Kapocs Könyvtári Csoport, amely a magyar érdekeltségű könyvtárak együttműködésén alapul. Hogy a szervezetség milyen mértékű fejlődésre teremt lehetőséget, azt éppen a vajdasági Kapocs Csoport példája mutatja. Tevékenységük révén a vajdasági magyar könyvtárügy egésze előre mozdult. A zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központ köré szerveződött hálózat közös projektekkel pályázik, a tagok között rendszeres és igényes az információ-áramlás, képzéseik szervezettek és építkező jellegűek. A Kárpát-medencének mind kivitelében, mind tartalmában egyetlen igényes könyvtári hírlevelét jelentetik meg, amely elektronikusan is hozzáférhető. Magas a szervezetségi foka a székelyföldi könyvtárak együttműködésének is a Kovászna és a Hargita megyei könyvtári központok irányításával, illetve az ungvári járás könyvtári hálózatának, a megyei könyvtár magyar osztályának irányításával. Hozzáteesszük, hogy ezek az együttműködések a költségvetésből gazdálkodó intézmények formális hálózatán nyugszanak.⁹ 2003-ban Illyefalván lezajlott az erdélyi magyar könyvtárosok első vándorgyűlése.

Horvátországban és régebb óta Szlovéniában a kisebbségi könyvtári ellátásnak törvényi háttere van. Muraszombatban és Lendván sem egzisztenciális bizonytalansággal, sem szakmai fogyatékoságokkal nem küszködnek az intézmények. A gépesítettség mértékével, az állományok feldolgozásával, az olvasóközönség korszerű és teljes körű ellátásával sincsenek gondok. Horvátországban a kisebbségi magyar könyvtárügy kijelölt központja Pélmónostor, jóllehet az észéki Magyar Oktatási és Kulturális Központ mind helyzeténél, mind igényes állományánál fogva alkalmasabb lenne a központi szerepre. A szervezetség és az együttműködési készség gyengébben valósult meg eddig Kárpátalja több részén, a Partiumban (korábbi ígéretes próbálkozás után), és gyermekcipőben jár a Felvidéken is. Eredményként könyvelhetjük el a helyi képzések rendszeressé válását és színvonalát Erdélyben (elsősorban a Székelyföldön) és a Vajdaságban.

Bár a magyar nemzeti könyvtár hungarikaanyag-gyűjtő köteletségének szintén csak az esetlegesség bizonytalanságával tudott eleget tenni a határon túli magyar régiók regisztrálatlan dokumentumtermése miatt, mára a folyamatos adatszolgáltatás ígéretével kecsegtetnek az épülő adatbázisok és a kutatások. Modell értékű a somorjai Bibliotheca Hungarica már említett gyűjtő-, feldolgozó és szolgáltató munkája. A (cseh)szlovákiai magyar dokumentumtermésről számot adó, strukturált adatbázis megtalálható a Fórum Intézet honlapján¹⁰, de a könyvek és folyóiratok bibliográfiája megjelent nyomtatott formában is. Mintájukra szerveződött

az ungvári Bibliotheca Hungarica, és vélhetőleg a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet keretén belül megszerveződik a délvidéki is.

Az elmúlt évtized egyik legjelentősebb eredménye a magyarországi támogató-sok szempontjából kiemelt fontosságú partnerintézmények, az ún. magyar könyvtári központok bekapcsolódása az internetre, amelyeknek számos további fejleménye van. Ezen alapulnak a regionális könyvtárügyön lendítő honlapok, az együttműködések, a könyvtári szolgáltatások elérése. További jelentős eredmény a számítógépes fejlesztés, az állományok korszerű feldolgozása integrált magyar szoftver segítségével.

Bár az eredmények között ejtünk szót az állománygyarapításról is, nyilvánvalóan ez a terület a határon túli magyar könyvtárügy legelmaradottabb része, mert ez kizárólag financiai kérdés, és bővizű forrásokhoz sem Magyarországon, sem a többségi államokban nem sikerült eljutni. A több évtizedes dokumentumhiányon számottevően változtatni az elmúlt tizenöt évben sem lehetett. A tényleges hiányt növeli a meglévő állományok régen selejtezésre érett állapota. A szomszédos államok többségében a magyar dokumentumellátásra szinte sehol sincsenek források vagy csupán igen csekélyek. A gyarapodási lehetőség a magyarországi könyvtáraktól, alapítványoktól és állami költségvetési intézményektől származik. Az Országos Széchényi Könyvtár a köteles példányok számának jelentős csökkentéséig a legfontosabb támogató volt. Az 1993-tól 2001-ig terjedő időszakban komoly könyvtár-alapítási és állománygyarapítási tevékenységet fejtett ki a Pro Hungaris Kulturális Értékközvetítő Alapítvány. A magyarországi partnerkönyvtári kapcsolatokon keresztül hosszú évek óta ad állománygyarapításra támogatást a Kölcsény Alapítvány. Nagyszabású akciói keretében két ízben juttatott el könyvadományokat a határon túli magyar gyűjteményekbe a Duna Televízió. A testvér-települési, testvérkönyvtári kapcsolatok is segítenek a szerény magyar állományok gyarapításában, aminthogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Illyés Közalapítvány is ajándékoz dokumentumokat, illetve vásárlásokat.

A határon túli magyar közösségek könyvtárai és könyvtárosai általános kulturális kihívásokkal is szembenéznek: a hagyományos, írott dokumentumok szerepének változásával, a „fogyasztott” irodalom hígulásával, a gyermekek olvasóvá nevelésének nehézségeivel, a dokumentumellátás megszervezésével. Ám mindezek a gondok jellegzetesen a kisebbségi kultúra őrzésének, fejlődésének köntöskéiben jelennek meg. Az ennek való megfelelés vagy megfelelni vágyás során nem hagyhatnak föl erős önérvényesítő törekvésekkel, amelyekkel irányt kell kijelölniük és – a kisebbségi létben kulcsfontosságú – elhivatott, képzett személyiségekre lelniük. Erejük záloga a rendszerszerű működés, a szervezettség. Mindehhez normatív állami támogatásra van szükségük, amelynek révén az esetlegességek helyét átveszi a kiszámíthatóság, a mozgalmi jelleg helyét a professzionalizmus.

* * *

JEGYZETEK

- 1 A dolgozatban később részletezett magyar kulturális intézményrendszer kutatásának gyorsjelentéséből idézzük: „...a magyar kulturális intézményrendszert az intézmények tevékenységterülete lapján határolja körül, „magyar” jellegűnek tekintve mindazokat az intézményeket, amelyek valamekkora magyar lakosság számára magyar nyelven valamilyen kulturális szolgáltatást nyújtanak, függetlenül azok működési formájától.” In: Kiss Dénes–Kiss Tamás–Csata Zsombor: A közép- és nyugat-erdélyi kulturális intézményrendszerről, 2004. Kézirat
- 2 A dolgozat írója a határon túli magyar könyvtárak támogatásával foglalkozik itt.
- 3 Az intézet korábbi igazgatójának szóbeli közlése alapján: a gyűjtemény négy, különböző személyeknél őrzött kulcsokkal toronyba zárva, szinte láthatatlanná vált.
- 4 Statisztikai adatokat közöl Kovács Máté. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Bp. Gondolat, 1970., 382. p. A veszteségeket könyvtártípusonként összegzi Vértesy Miklós. In: Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987., 348. p.
- 5 A dolgozat írójának elsősorban erre a könyvtári területre van rálátása saját munkaterületéből adódóan.
- 6 Lásd a 4. számú jegyzetet.
- 7 A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Kutatási program és intézményi adatbázis. Gyorsjelentés. Bp. MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. 3. p.
- 7 Bárdi Nándor: Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. Problémakatalógus. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 2004.
- 9 „Továbbá magas arányban képviselve van a könyvtár (a szervezetek 11,1 százaléka tartozik ebbe a kategóriába), ez újból a könyvtárhálózat kiépítettségével magyarázható (községi könyvtárak). Viszonylag kevés, mindössze 15 könyvtár működik a költségvetési intézményrendszeren kívül, ez az egész könyvtárállomány 17,9 százaléka.” In: A határon túli magyar kulturális intézmények adattára. Gyorsjelentés. Székelyföldi régió (Maros, Hargita, Kovászna, Brassó megye). Készítette: Miklós István Ottó. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, 2004. Kézirat
- 10 <http://www.foruminst.sk>

Kálóczy Katalin